

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Соціологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

**Тема № 6 Особистість і суспільство. Культура як регулятор
соціальних зв'язків.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08. 2023.р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08. 2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08. 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08. 2023р.

Розробник: Шелкошвеев І.В. – старший викладач кафедри соціології та психології ХНУВС

Рецензенти:

1. професор кафедри соціології та психології, доктор соціологічних наук, професор Нечитайло І.С.
2. доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУ ім. Каразіна, кандидат соціологічних наук, доцент Бутиліна О.В.

План лекції

1. Особистість і суспільство.
2. Культура як об'єкт соціологічного аналізу
3. Соціологічна типологія культур
4. Типи та форми культури

Рекомендована література

Основна

1. Артеменко С. Б. Соціологія [Електронний ресурс] : навчально-методичний посібник для самостійної роботи / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова. — К. : КНЕУ, 2012. — 188, [4] с.
2. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. — Т.1. — Львів: ЛьвДУВС, 2019. — [Електронний ресурс]
1. Історія соціології: навчальний посібник / За ред. І.П. Рущенка. — Х.: ТОВ «Планета-Прінт», 2017. — 442 с.
2. Курчаба Т. Соціологія : навч.-метод. посіб. / Тетяна Курчаба. — Львів: ПП Сорока Т. Б., 2015. — 183 с.
5. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів — 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І.Докаша. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — 448 с.
6. Соціологія; підручник / Ю.Ф. Пачковський Н., Коваліско, І.В. Городняк та ін.; за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю.Ф. Пачковського. — Львів; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. - 418с.
7. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко — Київ : ДУТ, 2019. — 235 с.
8. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів /За ред. В.Г.Городяненка.- К.: Видавничий центр „Академія», 2015.
9. Черниш Н.Й. Соціологія; підручник за рейтингово-модульною системою навчання.- 5-те вид., перероб. і доп. — К.;Знання, 2010. — 468с.

Допоміжна

- 1 .Вступ до соціології : Навчальний посібник / Л. Г. Сокур'янська. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — с.206.
- 2 .Городяненка. — К. : Вид. центр «Академія», 2010. — 560 с. 109.
- Соціологія. Курс лекцій/ За редакцією Старовойта І.С. — Тернопіль,Видавництво Астон, 2015. — 176 с.
3. Зарубіжна соціологія (XX — початок XXI ст.) : [хрестоматія / відп. ред. В.Г. Городяненко]. — Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. — 656 с.

4. Гудзеляк І. І., Котик Л. І., Ванда І. В. Соціологія: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 95 с.

5 .Навчальний посібник з курсу „Соціологічні дослідження в освіті” для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». / О.А. Марущенко, Ю.С. Сіда. – Харків: ХНМУ, 2015. – 32 с.

6. Рожанська Н. В. Загальна соціологічна теорія : навч. посіб. / Н. В. Рожанська, О. М. Дрожанова, О. А. Онофрійчук за наук. ред. І. А. Мейжис, В. Л. Гавелі. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – 336 с.

7. Черниш Н. Соціологія: [курс лекцій] / Н. Черниш. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology-lnu.org.ua/resursy.files/Chernysh_Soc_04.pdf

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernysh_Nataliia/Sotsiolohiia_Kurs_leksii.pdf?PHPSESSID=2t5gs53hu88pcdvi5h7ngnva61

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1.Електронна бібліотека Інституту соціології НАН України. Режим доступу: isoc.com.ua/institute/el_library

2. Дослідження та архів даних соціологічної групи «Рейтинг». Режим доступу: www.ratinggroup.ua

3. Опитування та публікації Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Режим доступу: www.dif.org.ua

4.Банк даних Київського міжнародного інституту соціології. Режим доступу: www.kiis.com.ua

5.http://www.sociology.kharkov.ua/socio/index.php?option=com_content&task=view&id=230&Itemid=108

6.Соціологія в Україні <http://sociolog.in.ua>

7.Пошукова система Google Академія (Google Scholar) - <http://scholar.google.com>

8. Сайт «Brain Maps» - <http://brain-maps.org/>

9.<https://i-soc.com.ua/ua/institute/lib>

Текст лекції

Людина за своєю природою є тварина суспільна, а той, хто в силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин живе поза суспільством - або недорозвинене в моральному сенсі істота, або надлюдина... Той, хто не здатний вступити в спілкування або, вважаючи себе істотою самодостатньою, не відчуває потреби в ньому, вже не становить елемента суспільства, стаючи або твариною, або божеством. *Аристотель. Політика*

Винесене в епіграф до глави вислів Аристотеля потребує деяких коментарів. Безумовно, уподібнення людини просто "суспільної тварини" - це всього лише метафора. Людина принципово відрізняється від власне суспільних тварин, наприклад мурах, бджіл або навіть вищих мавп. Відрізняється своєю розумністю.

Що це означає?

По-перше, всі поведінку тварини обмежується тими рамками, які задані вродженої інстинктивної програмою. Якщо природа і залишила вищим тваринам можливість якоїсь адаптивної варіативності поведінки, в тому числі й передачі знань від більш досвідчених одноплемінників менш досвідченим, ця свобода все ж далеко не повна. Як правило, і вона обмежена рамками інстинктів, що визначають, зокрема, у кого і чого можна вчитися.

Так, Ст. Дольник описує цікавий експеримент з павіанами. Молоді павіани "вчаться" у старих самців, життєвий досвід (тобто вік) яких має чітке зовнішнє вираження - пишну довгу гриву. Наявність цієї гриви виступає пусковим механізмом для розгортання у молодих особин відповідних інстинктів: молодь вчиться у того, чия грива довше. Дослідники поголили павіана - молодь перестала до нього "прислухатися", наділи на нього перуку - він знайшов колишній статус.

Людина ж, за відомим висловом Гегеля, не є від природи тим, чим він повинен бути. Це дає людині, з одного боку, більше "ступенів свободи" в організації власного життя, але з іншого - вимагає великої внутрішньої роботи у процесі становлення і особистісного розвитку і відповідно покладає на людину незрівнянно більшу відповідальність за його вчинки.

По-друге, "тварина не може робити нічого безглузлого. На це здатна тільки людина". У цьому часто цитованому висловлюванні німецького психолога А. Гельба в іронічній формі підкреслюється, що психічна діяльність і поведінку людини не обмежуються задоволенням біологічних потреб, а, як ми побачимо пізніше, простягаються набагато далі.

По-третє, тварина не здатна діяти в "ідеальному плані" - планувати свою діяльність, представляючи мета, мріяти, фантазувати, опановувати промовою як символічним відображенням реальності, не відчувається безпосередньо.

Про природу, становленні і розвитку людини, про загадки, з цим явищем пов'язані (і про деяких отгадках), і піде мова в даній главі. Але спершу внесемо ясність у зміст основних понять, які ми будемо використовувати.

Слід приділити увагу на співвідношення понять: **Людина - індивід - особистість - індивідуальність:**

Мабуть, важко знайти інше настільки ж часто згадуване в соціально-гуманітарних павуків поняття, як поняття "особистості". І у визначеннях особистості, пропонованих різними авторами, немає однозначності. Вже один цей факт свідчить про складність і багатогранність самого феномена особистості. Крім того, поняття особистості тісно стикається з низкою інших, також описують людську істоту.

Людина - істота унікальна, оскільки має одночасно три виміри: природне, культурне та індивідуальне. Причому останнє не виводимо безпосередньо з перших двох. Саме ця багатоплановість людського буття і призвела до появи декількох термінів, що позначають людину, але акцентують його різні прояви та властивості.

Перше поняття - **"індивід"** - описує людину як представника біологічного виду *Homo sapiens* з набором характеристик, загальних для всього виду, зокрема певним будовою тіла, що забезпечує здатність до прямоходіння, структурою мозку, що обумовлює розвиток інтелекту, будовою руки, що передбачає можливість використання знарядь праці.

Людина народжується індивідом, але з перших миттєвостей свого життя людське дитинча включається в систему суспільних взаємин і процесів і в результаті набуває особливого якості, стає особистістю.

Таким чином, **"особистість"** - це категорія, що позначає людини як носія певних соціальних властивостей, як продукт соціальних взаємодій.

У свою чергу, особливості розвитку людини як біологічної і соціальної істоти визначають його індивідуальність, тобто неповторне і своєрідне якості, яка відрізняє одну людину від іншої.

Індивідуальність, таким чином, виступає як більш пізній і найбільш складний рівень ієрархічної організації властивостей людини. Можна запропонувати схематичне зображення індивідуальності як ієрархічної системи.

Індивідуальність	Особистість у системі соціальних зв'язків	Соціальні ролі в групах та в історичних спільнотах (людина як носій культури - етнічної, регіональної, професійної)
	Особистість - психічні властивості	Темперамент, характер, здібності, самосвідомість, мотивація
	Індивід - біологічні властивості	Будова тіла, біохімічні особливості, властивості нервової системи

Таким чином, поняття **"особистість"** характеризує один з найбільш значущих рівнів організації людини, а саме особливості його розвитку як соціальної істоти.

Потрібно підкреслити, що індивідуальність - це система і відповідно кожен з рівнів індивідуальності тісно пов'язаний як з наступним (не будучи його основою), так і з попереднім (грунтуючись на ньому) рівнями ієрархічної системи. Втім, цей зв'язок не можна розцінювати як просту і безпосередню залежність, вона носить складний характер, опосередковується численними зовнішніми і внутрішніми факторами.

Відомий учений XIX ст. Чезаре Ломброзо вважав, що зв'язок між біологічними властивостями індивіда і його особистісними характеристиками однозначна, і тому на основі вивчення особливостей будови тіла (зокрема - черепа) можна з упевненістю передбачити життєвий шлях особистості. Так, наприклад, на думку Ломброзо, люди з великими надбрівними дугами, великим носом і деякими іншими рисами схильні до фізичної агресії та протиправним діям, отже, їх необхідно заздалегідь ізолювати від суспільства, не чекаючи, поки вони скоять злочин. Зараз ця

теорія здається наївною, проте у свій час роботи Ломброзо були дуже популярні, про що говорить, наприклад, часте звернення до них Шерлока Холмса в книгах А. Конан Дойля.

Однак зв'язок між фізіологічними властивостями організму та особистісними характеристиками все-таки існує.

Індивідуальність - відносно пізній продукт людської історії. В ході розвитку людства в цілому, так і в ході індивідуального розвитку дитини першими на сцену з'являються і дають про себе знати у вигляді елементарних потреб та підтримання життя індивідные (біологічні) властивості. Далі розвиток людини призводить до етапу, на якому природна специфіка доповнюється соціальною, індивід стає особистістю.

І лише потім, усвідомивши характеристики своєї спільності, людина переходить до усвідомлення своїх індивідуально-специфічних властивостей, починає бачити "Я" в загальному "Ми". Необхідність виділення індивідуальності усередині групи в процесі розвитку людства була обумовлена диференціацією соціальних функцій, їх закріпленням за різними категоріями людей і поширенням соціального нерівності. Право на індивідуальність, на "Я" та особисте ім'я самого початку мало характер вищої привілеї, тільки високий статус давав ці особливі права. Особисте ім'я підтверджує і стверджує гідність індивідуальності. Недарма на каторзі ім'я людини замінюється номером, тим самим він як би позбавляється права на індивідуальність.

2. Культура як об'єкт соціологічного аналізу

Культура: сутність, витоки, форми.

Культура в найбільш широкому розумінні цього слова є все те, що виходить за межі природи та органічного життя і має штучне походження. Культура не наслідується генетичним шляхом, вона органічно пов'язана з соціальними системами, підпорядковується соціальним механізмам спадкоємності. Якщо соціальні системи руйнуються – гине (припиняє свій розвиток) культура. Наприклад гибель стародавніх суспільств в Єгипті, Середземномор'ї, Південній Америці назавжди припинило розвиток самобутніх культур, а останки, які вивчають археологи і історики є артефактами мертвих культур. Культурні елементи становлять невід'ємні складові соціальних систем і відіграють в їх межах важливі інтегративні і регулятивні функції, вона містять правила, за якими люди спілкуються та об'єднуються у спільності. Культурна, ідеологічна криза, відсутність поступу в цій сфері, може бути достатньою причиною для розпаду суспільства.

Соціологічна типологія культур:

- **матеріальна культура** включає в себе сферу матеріальної діяльності людини, її результати (знаряддя праці, житла, транспорт, книги, твори мистецтва, предмети побуту, прикраси і т. д.), т. е. все те, в чому матеріалізуються знання, вміння і вірування

людини , і які спрямовані на перетворення навколишнього середовища, б'гга і т. д.

- **духовна культура** - вельми складне явище, що включає всі види і рівні суспільної свідомості, системи освіти і виховання, системи установ культури. Сюди відносять знання та просвіта, літературу і мистецтво, філософію і моральність, соціокультурні норми, звичаї, традиції, навички, художньо-естетичні цінності, художня творчість. Духовна культура, характеризуючи спосіб життєдіяльності людей, в той же час виступає щодо самостійної специфічної сферою суспільного життя. Якщо матеріальна культура переважно представляє досягнення в оволодінні силами природи, то духовна характеризує рівень і глибину пізнання природи і суспільства.

Залежно від соціокультурних особливостей того чи іншого регіону світу, виділяють такі культури, як європейська (західна), латиноамериканська, слов'янська та інші культури.

Кожна країна (держава) в рамках своїх політичних кордонів формує свою «національну» культуру, незважаючи на те, що в поліетнічних державах ця загальна культура має дуже різnorідний характер.

В рамках національної (державної) спільності і в міжнаціональному просторі застосовується розподіл культури на наступні види: народну, елітарну і масову. Крім того, в рамках будь-якої домінуючої культури (т. Е. Тієї, основний зміст якої розділяється переважною частиною суспільства) можуть мати місце такі соціокультурні явища як субкультура і контркультура.

Народна культура є найпершим (древнім) з усіх видів культури і найбільш ґрунтовною за своїми характеристиками. Це результат знеособленої колективної діяльності і народної творчості. Народна культура включає в себе: народні сказання, міфи, легенди, казки, прислів'я, приказки, пісні, танці, обряди, традиції і т. Д. Народна культура є основою для виникнення і формування всіх інших видів культури.

елітарна культура починає виділятися з загальної народної культури в період формування творчої еліти, як культура для обраних. Вона певною мірою протистоїть знеособленої народній культурі своїм індивідуальним творчістю. Виробниками елітарної культури є видатні письменники, поети, музиканти, художники, скульптори і т. Д. Споживачами елітарної культури є відносно невеликі групи людей, що володіють особливою художньою сприйнятливостію і матеріальними засобами.

масова культура отримує свій розвиток і поширення з розвитком масових комунікаційних та репродуктивних систем РС в.). Суть масової культури - масове виробництво культурних зразків і масове їх споживання, тому вона проводиться з урахуванням значних відмінностей в споживчих смаках і матеріальних можливостях споживачів.

Позитивні властивості масової культури полягають у загальності охоплення, оперативності та доступності. Вона здатна задовольняти

повсякденні запити різних соціальних груп і оперативно реагувати на нові події і явища.

Негативний вплив масової культури проявляється в тому, що вона, не володіючи високою художньою цінністю, властивої народної та елітарної культур, може прищеплювати своїм споживачам низькі за своїми якостями культурні зразки. Такі позитивні властивості масової культури, як оперативність, доступність, масовість і ін., Нерідко використовується політичними елітами як один із засобів для маніпуляції суспільною свідомістю. А в тоталітарних суспільствах держава привласнює собі культурологічні функції і використовує можливості масової культури в своїх політичних цілях.

Соціологія будує свою типологію культур за допомогою її конкретних носіїв, етнічних, групових та інших спільнот. Але перш за все соціологія виділяє т. Н. домінуючу культуру в тому чи іншому суспільстві.

Домінуюча культура - сукупність прийнятих в суспільстві соціальних норм, поведінки, мови, цінностей, релігії.

Ці ознаки часто є нормою для суспільства в цілому. Домінуюча культура, як правило, досягає панування шляхом контролю соціальних інститутів, таких як навчальні заклади, комунікація, художня культура, право, політичний процес і бізнес.

Домінуюча культура може бути національною або етнічною залежно від складності організації даного суспільства і кількості населення країни. У той же час суспільство включає групи людей, які розвивають певні культурні комплекси, характерні тільки для цих груп, такі групи називають субкультурами.

В історії культури складаються такі ситуації, коли локальні комплекси цінностей соціальних груп починають претендувати на універсальність і протиставляти себе фундаментальним принципам, домінуючим в культурі. В цьому випадку можна говорити про феномен контркультури. Значення контркультури для домінуючої культури неоднозначно: з одного боку протест проти існуючих норм може призвести до ослаблення або зникнення деяких елементів культури, з іншого зміни, що відбуваються в домінуючій культурі, призводять до її трансформації та оновлення.

ТИПИ та ФОРМИ КУЛЬТУРИ

В залежності від рівня, масштабів, форм соціальної взаємодії розрізняють типи та форми культури. Основними типами культури є:

- загальнолюдська культура (у сенсі культури, створеної людством протягом всієї історії його існування);
- суперкультура (у значенні культури, створеної конкретним суспільством, яка передається з покоління в покоління);
- субкультура (в розумінні культури як сукупності переконань, цінностей, норм" зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільноти; приклад: національні, професійні субкультури);

- контркультура (у сенсі культурної моделі певної групи, яка протистоїть або знаходиться в конфронтації до панівної су пер культури. Смелзер наводить приклад відомої контркультури в західному суспільстві — богеми, а в ній — стиль життя і поведінки хіпі. Для їх культури характерним є прагнення до самовияву, бажання жити сьогоднішнім днем, вимога цілковитої свободи, любов до екзотики. Це входить у конфлікт з такими цінностями панівної західної культури, як самодисципліна і самообмеження і т. ін.);

- девіантна культура (як різновид субкультури; притаманна групам з соціально відхиленою поведінкою; приклад—стиль життя кримінальних угруповань);

- особистісна культура (мається на увазі культура конкретного індивіда).

Історично склалися дві форми культури: висока (елітарна) та народна (фольклорна). Елітарна культура включала в себе перш за все класичну музику, живопис, літературу, які створювалися професіоналами високого рівня. Народна культура включала фольклор, пісні, танці, міфи, казки, які створювали люди у повсякденному житті. Як правило, елітарна культура створювалася та задовольняла потреби не багатьох, народна ж була пов'язана з життям широких народних мас.

У сучасному суспільстві у зв'язку з розвитком засобів масової інформації виникає ще одна форма — масова культура, котра апелює до всіх і розрахована на масове споживання.

Культура існує як в духовній, так і матеріальній формах. Матеріальна культура — це техніка, споруди і будівлі, одяг, засоби побуту комфорту тощо. В металі, камені, пластмасі втілюються задуми людей, їх ідеї, знання, традиції, уявлення про світ, тобто — духовні чинники. Духовна культура відіграє провідну роль — вона формує так званий світ “другої природи” (штучні об'єкти); вона втілюється в соціальні стосунки і поведінку людей. Культура спілкування, етика знаходить своє місце в політиці (політична культура), формує особистість, визначає обличчя людини (індивідуальна культура, культура особистості). Духовна культура нематеріальна, але вона потребує матеріальних носіїв — книг і книгозховищ, відео та аудіо техніки, засобів зв'язку, комп'ютерів тощо. Ми акцентуємо увагу саме на духовній культурі, бо вона є безпосереднім елементом соціальних, а точніше — соціокультурних систем.

Значення.

Люди, що гуртуються в спільностях, колективах, групах мусять адекватно розуміти один одного. Щоб досягти цього, загал повинен оперувати спільними значеннями. Перш за все, потрібна спільна мова, зрозумілі слова, поняття, терміни, знакові системи. Вони мають бути досить гнучкими, щоб забезпечувати культурний поступ. Наприклад, в ХХ ст. з'явилися нові поняття — "супутник", "реактор", "електроніка", "магнітофон" і сотні їм подібних. Вони забезпечують комунікацію сучасних людей, вчених,

інженерів» викладачів і учнів, без них неможливим стає технічний прогрес. Кожне слово, термін – певне значення, за яким стоїть предметна реальність. Значення – умовне явище, в: природі нічого подібного немає, люди "домовляються" вважати той чи інший звук, рух, колір, геометричну форму чимось конкретним, зрозумілим. Велику проблему становить завдання транслювати значення одної культури на "мову" іншої. Сьогодні вчені докладають багато зусиль на те, щоб "зрозуміти" культуру трипільців, єгиптян, шумерів, народів Мая тощо. Справжню сенсацію викликали на скельні малюнки, в яких наші сучасники побачили свідчення про палеовізит, тобто контакти людей у минулому з розвинутою позаземною цивілізацією. Але це тільки припущення, бо для прадавньої людини "чоловік у скафандрі" може означати все, що завгодно, окрім прибульців з космосу. Сьогодні існують спеціальні наукові програми, що мають на меті пошук позаземних цивілізацій. Але як довести, що ми розумні Істоти і прагнемо контактів з братами по Всесвіту? фізики посилають у далекий космос потужні радіоімпульси. Сигнал кодує деякі значення, які, на погляд вчених, зможуть зрозуміти у Всесвіті. Це – фізичні константи. Наприклад, відоме число π , яке і на Марсі й ще далі має однакове значення. Щось схоже людство вже робило, коли в добу Великих географічних відкриттів європейці натрапляли на народи з несхожими культурами: і мова, і вірування, і звичаї – усе різнилося. Потрібні були великі зусилля з обох сторін, щоб опанувати значення чужої культури або знайти спільні риси.

Цінності.

Це ієрархічно розташовані значення, які впорядковують для людини Всесвіт, довкілля, соціальні стосунки, речі тощо. Цінності схоплюють найбільш суттєве, значуще, важливе для людини в контексті діючої культури, вони відокремлюють добро і лихо. Цінності становлять справжню серцевину духовної культури. Можна вважати: яка система цінностей – така й культура того чи іншого суспільства. Саму культуру іноді розглядають як опанування дійсності за допомогою цінностей. Цінність народжується з акту (або процедури) оцінки, що відбувається поміж, суб'єктом і об'єктом оцінки. Суб'єкт – це завжди людина або соціальна група, об'єкт – усе, що потрапляє в око суб'єкта. Суб'єкт використовує певні критерії, виходить з підстав оцінки. Підставами можуть бути прагнення та зацікавлення. Наприклад, в розвинутих країнах провідною цінністю є стан довкілля, підставою тут виступає прагнення людей дихати свіжим повітрям, пити чисту воду тощо.

Цінності виконують кілька важливих соціальних функцій. По-перше, вони створюють шкалу переваг і орієнтують людину в соціальному просторі; по-друге, мотивують соціальні дії, вчинки людей (ціннісно-раціональний тип діяльності); по-третє, дають людині виправдання своїх вчинків, і взагалі – сенс існування; по-четверте, регулюють соціальні взаємодії і стосунки. Загальні цінності об'єднують, споріднюють людей, перетворюють соціокультурні системи на стабільні об'єднання. Європейська християнська культура дала світу кілька визначальних цінностей, які можна розглядати як загальнолюдські. Це – вартість над усе людського життя, це права та

свободи громадян, людська гідність, етнічна самобутність (ідентичність), збереження миру та відмова від насильства. Шлях до фундаментальних цінностей проліг крізь сторіччя і їх утвердження в свідомості людей і зараз не є dokonanoю справою.

Поряд із загальнолюдськими існують національні цінності, їх становлять історичні реліквії, пам'ятні дати, традиції та фольклор, національні герої та видатні люди, архітектурні пам'ятники, державні (національні) символи тощо. Національні цінності, становлять вартість тому, що об'єднують людей, сприяють їх ідентифікації, викликають патріотичні почуття, зміцнюють державу. Ось чому певному колу предметів приділяється особлива увага, а їх значення підноситься догори. Після розпаду СРСР велика кількість українських національних реліквій залишилася в московських та петербурзьких музеях. Гетьманські клейноди, бойові козацькі прапори для росіян мають певну цінність як музейні експонати. Для українців вони становлять цінність, іншого рангу – національну. Таким чином, цінності, як і в цілому значення, річ умовна і відносна. Вони мають сенс в контексті певної культури.

В наш час, коли народи зближуються, поширюються і спільні цінності. Цінності, водночас, не можуть бути нівельовані, різні соціальні групи (і навіть окремі індивіди) завжди будуть мати свої, окремі цінності. Наприклад, фото на стінці може мати велике значення для конкретної людини або родини і не бути вартим для 'всіх інших. Проблема полягає в тому, щоб індивідуальні, групові, національні та загальнолюдські цінності узгоджувалися поміж собою.

В залежності від об'єкту оцінки розрізняють декілька видів цінностей: моральні, політичні, ідеологічні, мистецькі, матеріальні тощо. Паралельно складаються відносно незалежні ієрархії значень; цінності моральні, політичні, матеріальні не завжди узгоджуються поміж собою

Соціальні норми.

Розрізняють декілька видів норм: правові, моральні, адміністративно-службові, релігійні, естетичні норми, а також Традиції, ритуали, дієства. Правові норми встановлює Законодавець, тобто державні органи, що здійснюють законотворчу функцію. Ці норми містять конституції, кодекси і збірки законів, різні постанови, укази тощо. Вони захищають найважливіші суспільні цінності – життя, здоров'я, гідність людини, природне середовище, майно фізичних і юридичних осіб, тощо. Невиконання правових норм передбачає певне покарання, для чого створюються спеціальні правоохоронні державні органи.

Моральні норми встановлює не держава, а суспільна думка, загал, що виходить з багатовікового досвіду і традиції. Моральні норми не можуть змінюватися радикально, або так швидко, як це робить держава з правовими нормами, вони консервативні і досить стабільні, Ці норми дають відповіді на запитання: "Що добре, а що ні?", "справедливе – несправедливе?", "шляхетне – підле?" Моральні норми відносяться до норм–цілей, але ігнорування їх

вимог може призвести не тільки до суспільного осуду, але й до обструкції з боку спільності.

В різних установах, організаціях функціонує велика кількість інструкцій, відомчих документів, наказів тощо. Вони мають відношення до конкретної спільності, але, не поширюються на все суспільство. Ці документи і норми, що в них містяться, видає адміністрація в межах своєї компетенції та діючого законодавства. Адміністративно-службові норми передбачають певні санкції, наприклад, найбільш жорстока і поширена санкція – звільнення з роботи.

Релігійні норми можна розглядати як різновид моральних, що діють в межах певної конфесії, громади, котра сповідує ту чи іншу релігію. Ці норми встановлюються віровченням, церковними установами і авторитетами з посиленням на Бога і його заповіді. Релігійні норми регулюють поведінку віруючих, їх спосіб життя, взаємовідносини з церквою. В державах, що офіційно проголосили себе ісламськими, релігійні норми (вимоги "Корана") розглядаються як основа творення законів. В демократичних країнах діє принцип свободи сумління, релігія розглядається як приватна справа і її норми не пов'язують з політичними, державними справами.

Звичаї, традиції, ритуали – це зразки поведінки, що склалися історично; їх норми регулюють поведінку людей під час свят, весілля, похорон тощо. Люди керуються традицією і в буденних справах, це спрощує стосунки, робить їх передбаченими. Естетичні норми закріплюють уявлення людей про прекрасне (та його протилежність) в мистецтві, зовнішності, одягу і поведінці людини, нарешті, у природі.

Таким чином, культуру можна визначити як сукупність певних значень, цінностей і норм. Культурне середовище неоднорідне, воно сегментовано в залежності від поділу суспільства на соціальні групи. Тобто, існують специфічні цінності і норми, які сповідують представники групи, виникає так звана субкультура. Наприклад, можна говорити про існування молодіжної субкультури, субкультури "верхів" та "низів" суспільства, маргінальних прошарків, злочинних кіл.

Студенти повинні усвідомити, що соціокультурна система – це універсальне явище, кожен спільність, групу, організацію можна розглядати з цих позицій. Базисними елементами соціального життя і складовими соціокультурних систем є:

1) соціальна діючі суб'єкти (індивіди, соціальні групи), що становлять первісну субстанцію, "цеглини", з яких складаються системи різного рівня, характеру, призначення;

2) елементи культури – значення, цінності, норми, що засвоюють суб'єкти і якими вони керуються у зв'язках і стосунках поміж собою;

3) соціальні зв'язки (контакти, взаємодії, стосунки), що утворюють горизонтальні і вертикальні структури, впорядковують і стабілізують системи.

Основні аспекти модернізації: індустріалізація і урбанізація,
культурний вплив Заходу

Слід приділити увагу на ряд критеріїв модернізації в різних галузях суспільного життя. Зокрема:

- у соціальній сфері: базової соціальної одиницею стає індивід, а не група; набирають сили процеси диференціації - передача окремих функцій, які раніше належали родині, спеціалізованим соціальним інститутам; переорієнтація соціальних інститутів на абстрактні й універсальні закони і правила; поділ сфер приватного і суспільного життя, послаблення родинних зв'язків, зростання формальної освіти і професійної спеціалізації, поліпшення якості життя;

- в демографічному плані: зниження народжуваності, збільшення тривалості життя, зростання чисельності міського населення і скорочення сільського;

- в економічній сфері: технологічне розвиток, засноване на використанні наукового (раціонального) знання, поява вторинного (індустрія, торгівля) і третинного (послуги) секторів господарства, поглиблення суспільного і технічного поділу праці, розвиток ринків товарів, грошей і праці, забезпечення сталого економічного зростання;

- у політичній сфері: освіта централізованих держав, поділ влади, зростання політичної активності мас, розвиток і поширення сучасних інститутів і практик, а також сучасної політичної структури;

- в духовній області: змінюються ціннісні орієнтації соціальних груп, виникає необхідність освоєння нових цінностей, відповідних сучасним реаліям, йдуть секуляризація освіти та поширення грамотності, зростає різноманіття течій у філософії і науці, релігійний плюралізм, розвиваються засоби поширення інформації, які стають доступними для великих груп населення досягнення культури¹.

Три основних процесу з перерахованих проявів модернізації можна віднести до розряду первинних, системоутворюючих елементів: індустріалізація, урбанізація, вестернізація (наростання культурного впливу західних цивілізацій). Розглянемо їх докладніше.

Під індустріалізацією розуміється процес інтенсивного розвитку сучасних форм промисловості - фабрик, машин, великомасштабних виробничих процесів, які починають відігравати провідну роль у соціально-економічній системі, замінюючи інші форми господарсько-економічної діяльності (полювання, рибальство, сільське господарство). У відповідності з падінням значущості колишніх форм діяльності і збільшенням ролі машинного виробництва інтенсивно розвиваються міста: у сформованих індустріальних суспільствах понад 90% всіх громадян проживає у містах і мегаполісах, де сконцентрована найбільша кількість робочих місць. В результаті відбуваються принципові зміни у сфері зайнятості народів, які опинилися залученими в процеси індустріалізації та урбанізації.

Студенту необхідно звернути особливу увагу на інтенсивну урбанізацію - зростання політичної та соціально-економічної ролі міст і, відповідно, посилюється міграція населення із сільської середовища в міську, дослідники описують в поняттях конфлікту ролей, невизначеності положення, статусу непостійності або невідповідності, культурної роз'єднаності, поляризації і відчуженості.

С. Мілграм пояснює вплив міського середовища на людину, апелюючи до поняття "перевантаження", обумовленої демографічними аспектами міського життя, до яких відносяться: 1) велике число людей, 2) висока щільність населення, 3) його неоднорідність.

Поняття перевантаження дозволяє пояснити як мінімум чотири психологічних явища міського життя:

- зміни у виконанні ролей;
- еволюцію міських норм, які сильно відрізняються від традиційних цінностей маленьких міст (наприклад, схвалення невтручання, знеособленість і відчуженість міського життя);
- зміни в когнітивних процесах жителя великого міста (нездатність дізнатися більшість людей, яких він бачить протягом дня, байдужість до девіантної поведінки і селективність реакцій на заклики інших людей);
- набагато більш сильна конкурентна боротьба за дефіцитні технічні кошти і ресурси у великих містах (транспортні пробки, стояння в чергах).

Це ж поняття перевантаження частково пояснює і реакції стресу в процесі міграції в міста.

У переважній більшості випадків відбуваються в цих суспільствах зміни ініційовані зовнішніми причинами - безпосереднім впливом більш модернізованих культур. Дійсно, починаючи з XVII ст. і протягом трьох з гаком століть західні держави займалися колонізацією нових земель. Політика колоніалізму стала головним які трансформують фактором, що змінив "соціальне обличчя" Землі. Таким чином, модернізація традиційних суспільств має відтінок культурної асиміляції малочисельних етнічних груп з боку промислово та економічно більш розвинених суспільств. Взаємодія культур, "розмовляють" на мовах традиції і сучасності, як виявилось, може мати непередбачувані наслідки - від бурхливого економічного зростання колишніх традиційних товариств (наприклад, Китай, В'єтнам. Південна Корея) до економічних криз і соціальних вибухів (чеченський криза. 11 вересня 2001 р. в США, паризькі події в жовтні 2005 р.).

Отже, розуміння соціокультурної динаміки у класичній теорії модернізації зводилося до вибудовування опозиції "традиція" - "сучасність". Традиція ж при цьому, за рідкісним винятком, трактувалася як гальмо в історії, як консервативна сила, яка протистоїть нововведень і яку, отже, необхідно подолати і зламати, з тим щоб забезпечити умови для впровадження всього нового².

У свою чергу, образ людини сучасного (modern man) асоціюється у теоретиків модернізації з західною культурою. Це незалежно мисляча, і соціально, і політично активний індивідуаліст, самостійно добивається

успіху в житті ("self-made man") і визнає право інших діяти подібним же чином, змагаючись з ними за місце на вершині доходу і влади.

Висновки

Особистість вивчається різними науками. Філософію цікавить особистість як суб'єкт пізнання і творчості. Психологія аналізує особистість як стійку цілісність психічних процесів, властивостей. Соціолог вивчає особистість як елемент соціального життя, розкриває механізм її становлення під впливом соціальних факторів, механізм зворотної дії на соціальний світ, її участь у змінах та розвитку суспільних відносин.

Що стосується культури, як об'єкту соціологічного аналізу, то соціологію цікавить насамперед роль культури у функціонуванні і розвитку суспільства. Культура як суспільний феномен чутливо реагує на всі зміни, що відбуваються у соціумі. Вона також здійснює певний вплив на нього, формуючи і визначаючи переважну більшість соціальних процесів, включаючи й такі процеси, як групоутворення, соціальна мобільність та ін.

На наш погляд, слід виходити з того, що будь-яка культура є здобутком загальної цивілізації, і її слід розглядати в системі всіх культур з орієнтацією на тенденції розвитку загальнолюдської культури.